

६४ कश्यपो मारीचः। पवमानः सोमः। गायत्री।

वृषा सोम द्युमाँ असि वृषा देव वर्षव्रतः। वृषा धर्माणि दधिषे ॥ ९.०६४.०१

सोम- रस । वृषा- वर्षकः । द्युमान्- दीप्तिमान् । वर्षव्रतः- वर्षणनियतिसंपन्नः । असि- भवसि ।
देव- हे लीलायुक्त । धर्माणि- धर्मान् । दधिषे- धारयसि ॥१॥

वृष्णस्ते वृष्ण्यं शवो वृषा वनं वृषा मदः। सत्यं वृषन्वृषेदसि ॥ ९.०६४.०२

वृषन्- वर्षक । वृष्णः- वर्षकस्य । ते- तव । शवम्- बलम् । वृष्ण्यम्- वर्षकमस्ति । वनम्- तव
शरणमपि । वृषा- वर्षकमस्ति । मदः- तव हर्षोपि । वृषा । सत्यम्- सत्यमेव । वृषा इत्- वर्षक
एव । असि- भवसि ॥२॥

अश्वो न चक्रदो वृषा सं गा इन्दो समर्वतः। वि नो राये दुरो वृधि ॥ ९.०६४.०३

वृषा- वर्षकः सन् । अश्वो न- तुरग इव । चक्रदः- शब्दितवानसि । इन्दो- ह्नेदनशील । गाः-
चित्किरणान् । अर्वतः- प्राणान् । सम्- सम्यक् प्रयच्छ । नः- अस्माकम् । राये- संपदर्थम् । दुरः-
द्वाराणि । वि वृधि- विवृतानि कुरु ॥३॥

असृक्षत प्र वाजिनो गव्या सोमासो अश्वया। शुक्रासो वीरयाशवः ॥ ९.०६४.०४

वाजिनः- अश्वभूताः प्राणभूता इति भावः । शुक्रासः- शुभ्राः शुद्धा इति भावः । सोमासः- रसाः ।
गव्या- ज्ञानेच्छया । अश्वया- प्राणेच्छया । वीरया- वीर्येच्छया । आशवः- शीघ्राः । प्र- प्रकर्षेण ।
असृक्षत- सृज्यन्ते ॥४॥

शुम्भमाना ऋतायुभिर्मृज्यमाना गर्भस्त्योः। पवन्ते वारो अव्ययै ॥ ९.०६४.०५

ऋतायुभिः- प्रकृतिनियतिभूतसत्यकामैः । गभस्त्योः- रसोद्दीपकयोः प्राणापानेशनशक्तयोः । बभसति दीपयन्त्याभ्यां रसमिति गभस्ती प्राणापानेशनशक्ती । आधिभौतिके तु बाहुभ्याम् । बभसति दीपयन्ति निर्मथ्नन्त्याभ्यामग्निमिति गभस्ती बाहू । शुम्भमानाः- अलंक्रियमाणाः । मृज्यमानाः- शोध्यमानाः । अव्यये वारे- वरणीये प्रतीके । पवन्ताम्- क्षरन्तु ॥५॥

ते विश्वा दाशुषे वसु सोमा दिव्यानि पार्थिवा । पवन्तामान्तरिक्ष्या ॥ ९.०६४.०६

ते- अमी । सोमाः- रसाः । यूयम् । दाशुषे- दात्रे । दिव्यानि । पार्थिवानि- भौमानि । अन्तरिक्ष्या- अन्तरिक्षजानि । विश्वा- सर्वाणि । वसु- धनानि । पवन्ताम्- क्षरन्तु ॥६॥

पवमानस्य विश्ववित् ते सर्गा असृक्षत । सूर्यस्येव न रश्मयः ॥ ९.०६४.०७

विश्ववित्- हे सर्वज्ञ । पवमानस्य- पुनानस्य । ते- तव । सर्गाः- धाराः । सूर्यस्येव न रश्मयः- सूर्यकिरणा इव । असृक्षत- सृज्यन्ते ॥७॥

केतुं कृण्वन्दिवस्परि विश्वा रूपाभ्यर्षसि । समुद्रः सोम पिन्वसे ॥ ९.०६४.०८

दिवस्परि- चित्ताकाशे । केतुम्- प्रज्ञाम् । कृण्वन्- कुर्वन् । विश्वा- सर्वाणि । रूपा- रूपाणि । अभ्यर्षसि- अभिगच्छसि । सोम- रस । समुद्रः- अब्धिः सन् । पिन्वसे- प्रयच्छसि ॥८॥

हिन्वानो वाचमिष्यसि पवमान विधर्मणि । अक्रान्देवो न सूर्यः ॥ ९.०६४.०९

पवमान- पुनान रस । हिन्वानः- प्रेरितः सन् । वाचम्- मन्त्रम् । विधर्मणि- विशेषधर्मे । इष्यसि- प्रेरयसि । देवो न सूर्यः- देवसवितेव । अक्रान्- अक्रमीत् ॥९॥

इन्दुः पविष्ट चेतनः प्रियः कवीनां मती । सुजदश्च रथीरिव ॥ ९.०६४.१०

चेतनः- चैतन्यमयः । प्रियः । इन्दुः- हृदयस्पर्शी रसः । कवीनाम्- क्रान्तदर्शिनाम् । मती- मत्या ।
पविष्ट- पवते । रथीः- रथी । अश्वम्- तुरगम् । इव । सृजत्- ऊर्मिं सृजति ॥१०॥

ऊर्मिर्यस्ते पवित्र आ देवावीः पर्यक्षरत् । सीदन्नृतस्य योनिमा ॥ ९.०६४.११

ऋतस्य- प्रकृतिनियतेः । योनिम्- सद्ने । सीदन्- उपविशन् । आ- आभिमुख्येन । यः । ते-
भवतः । ऊर्मिः । देवावीः- देवकामः सन् । पवित्रे- भाजने प्रतीके । आ- मर्यादया । पर्यक्षरत् ॥११॥

स नो अर्ष पवित्र आ मदो यो देववीतमः । इन्द्रविन्द्राय पीतये ॥ ९.०६४.१२

इन्द्रो- क्लेदनशील रस । सः- तादृशस्त्वम् । देववीतमः- दिव्यानुभवः सन् । इन्द्राय पीतये-
इन्द्रानुभवाय । मदः- हर्षकरः सन् । आ- आभिमुख्येन । पवित्रे- भाजने प्रतीके । नः- अस्मदर्थम् ।
अर्ष- अभिगच्छ ॥१२॥

इषे पवस्व धारया मृज्यमानो मनीषिभिः । इन्द्रो रुचाभि गा इहि ॥ ९.०६४.१३

इषे- सदिच्छायै । धारया । पवस्व- क्षर । मनीषिभिः- मेधाविभिः । मृज्यमानः- शोधितः । इन्द्रो-
क्लेदनशील सोम । रुचा- दीप्त्या । गाः- चित्किरणान् । अभि इहि- अभिगच्छ ॥१३॥

पुनानो वरिवस्कृध्यूर्जं जनाय गिर्वणः । हरे सृजान आशिरम् ॥ ९.०६४.१४

हरे- आकर्षक । आशिरम्- मिश्रितम् । सृजानः- सृजन् । पुनानः- पूयमानः सन् । वरिवः- संपदः ।
कृधि- कुरु । गिर्वणः- मन्त्रैर्वननीय । जनाय । ऊर्ज- शक्तिम् । कृधि ॥१४॥

पुनानो देववीतय इन्द्रस्य याहि निष्कृतम् । द्युतानो वाजिभिर्यतः ॥ ९.०६४.१५

इन्द्रस्य- परमेश्वरस्य । देववीतये- दिव्यानुभवाय । पुनानः- पूयमानः सन् । द्युतानः- दीप्यमानः सन् । वाजिभिः- बलवद्भिरुपासकैः । यतः- सङ्गृहीतः सन् । निष्कृतम्- स्थानम् । याहि- गच्छ ॥१५॥

प्र हिन्वानास इन्द्वोऽच्छा समुद्रमाशवः । धिया जूता असृक्षत ॥ ९.०६४.१६

प्र हिन्वानासः- प्रेर्यमाणाः । आशवः- क्षिप्रकारिणः । इन्दवः- क्लेदनशीला रसाः । धिया- चित्तधारणया । जूताः- इषिताः । समुद्रम्- हृत्समुद्रम् । अच्छ- अभिलक्ष्य । असृक्षत- सृज्यन्ते ॥१६॥

मर्मृजानास आयवो वृथा समुद्रमिन्दवः । अगमन्नृतस्य योनिमा ॥ ९.०६४.१७

मर्मृजानासः- संशोधिताः । आयवः- गन्तारः । आशवः- वेगसंपन्नाः । इन्दवः- हृदयस्पर्शिनो रसाः । ऋतस्य- प्रकृतिनियतिभूतसत्यस्य । योनिम्- सदनम् । समुद्रम्- हृत्समुद्रम् । आ- आभिमुख्येन । वृथा- अनायासेन । अगमन्- गच्छन्ति ॥१७॥

परि णो याह्यस्मयुर्विश्वा वसून्योजसा । पाहि नः शर्म वीरवत् ॥ ९.०६४.१८

अस्मयुः- अस्मत्कामः सन् । नः- अस्माकम् । विश्वा वसूनि- सर्वाः संपदः । ओजसा- बलेन । परि याहि- रक्षार्थं गच्छ । नः- अस्माकम् । वीरवत्- वीर्यवत् । शर्म- माङ्गल्यम् । पाहि- रक्ष ॥१८॥

मिमाति वहिरेतशः पदं युजान ऋक्भिः । प्र यत्समुद्र आहितः ॥ ९.०६४.१९

प्र- प्रकर्षेण । यत्- यदा । समुद्रे- हृदयसमुद्रे । आहितः- निहितः । वहिः- वाहकः । एतशः- अश्वभूतः प्राणभूतः । ऋक्भिः- मन्त्रयुक्तैः । पदम्- उपासनस्य पदवीम् । युजानः- युञ्जन् भवति ॥१९॥

आ यद्योनिं हिरण्ययमाशुऋतस्य सीदति । जहात्यप्रचेतसः ॥ ९.०६४.२०

यत्- यदा । हिरण्ययम्- ज्योतिर्मयम् । ऋतस्य योनिम्- ऋतसदनम् । आशुः- सोमः । आ सीदति- निषीदति । तदा । अप्रचेतसः- प्रज्ञारहितान् । जहाति- विसृजति ॥२०॥

अभि वेना अनूषतेयक्षन्ति प्रचेतसः । मज्जन्त्यविचेतसः ॥ ९.०६४.२१

वेनाः- कान्ताः । अभि- अभितः । अनूषत- स्तुवन्ति । प्रचेतसः- प्रज्ञासंपन्नाः । इयक्षन्ति- उपासितुमिच्छन्ति । अविचेतसः- प्रज्ञारहिताः । मज्जन्ति- पतन्ति ॥२१॥

इन्द्रायेन्दो मरुत्वते पवस्व मधुमत्तमः । ऋतस्य योनिमासदम् ॥ ९.०६४.२२

ऋतस्य योनिम्- ऋतसदने । आसदम्- उपवेष्टुम् । मधुमत्तमः- अतिशयेन मधुरः सन् । मरुत्वते- प्राणेशाय । इन्द्राय- ईशनाधिदैवताय । इन्दो- हृदयस्पर्शिन् सोम । पवस्व- क्षर ॥२२॥

तं त्वा विप्रा वचोविदः परि ष्कृण्वन्ति वेधसः । सं त्वा मृजन्त्यायवः ॥ ९.०६४.२३

तम्- तादृशम् । त्वा- भवन्तम् । विप्राः- मेधाविनः । वचोविदः- मन्त्रविदः । वेधसः- शोभनकर्मविधायकाः । परिष्कृण्वन्ति- मण्डयन्ति । आयवः- मनुष्याः । सम्- सम्यक् । त्वा- भवन्तम् । मृजन्ति- शोधयन्ति ॥२३॥

रसं ते मित्रो अर्यमा पिबन्ति वरुणः कवे । पवमानस्य मरुतः ॥ ९.०६४.२४

पवमानस्य- पुनानस्य । ते- तव । रसम् । कवे- हे क्रान्तदर्शिन् । मित्रः- स्नेहाधिदेवता । अर्यमा- सौशील्याधिदेवता । वरुणः- ऋताधिदेवता । मरुतः- प्राणविशेषाः । पिबन्ति- अनुभवन्ति ॥२४॥

त्वं सोम विपश्चितं पुनानो वाचमिष्यसि । इन्द्रो सहस्रभर्णसम् ॥ ९.०६४.२५

सोम- रस । इन्दो- क्लेदनशील । त्वम् । सहस्रभर्णसम्- अनन्तभरणम् । विपश्चितम्-
सूक्ष्मदर्शिनम् । वाचम्- मन्त्रम् । पुनानः- पूयमानः सन् । इष्यसि- प्रेरयसि ॥२५॥

उतो सहस्रभर्णसं वाचं सोम मखस्युवम् । पुनान इन्दवा भर ॥ ९.०६४.२६

उतो- अपि च । सहस्रभर्णसम्- अनन्तभरणम् । मखस्युवम्- यज्ञकामम् । वाचम्- मन्त्रम् । इन्दो-
क्लेदनशील । सोम- रस । पुनानः- पूयमानः सन् । आ भर- आहर ॥२६॥

पुनान इन्दवेषां पुरुहूत जनानाम् । प्रियः समुद्रमा विश ॥ ९.०६४.२७

इन्दो- हृदयस्पर्शिन । एषाम्- एतेषाम् । जनानाम् । पुनानः- पूयमानः सन् । पुरुहूत-
बहुभिराहूतेन्द्रभूत । प्रियः- प्रेमभाजनः सन् । समुद्रम्- हृदयसमुद्रम् । आ विश- प्रविश ॥२७॥

दविद्युतत्या रुचा परिष्टोभन्त्या कृपा । सोमाः शुक्रा गवाशिरः ॥ ९.०६४.२८

दविद्युतत्या- दीप्यमानया । रुचा- शोभया । परिष्टोभन्त्या- शब्दयन्त्या । कृपा- धारया । शुक्राः-
शुद्धाः । सोमाः- रसाः । गवाशिरः- ज्ञानमिश्रिता भवन्ति ॥२८॥

हिन्वानो हेतुभिर्यत आ वाजं वाज्यक्रमीत् । सीदन्तो वनुषौ यथा ॥ ९.०६४.२९

वनुषः- गृहमाश्रिताः । यथा । सीदन्ति- गृहे सीदन्ति । तथा । हेतुभिः- प्रेरकैः । हिन्वानः- प्रेरितः
सन् । यतः- संयतः सन् । वाजम्- संपदम् । वाजी- प्राणाश्चः सन् । आ- मर्यादया । अक्रमीत्-
आक्रामति ॥२९॥

ऋधक्सोम स्वस्तये संजग्मानो दिवः कविः । पवस्व सूर्यो दृशे ॥ ९.०६४.३०

ऋधक्- वर्धयन् । सोम- रस । स्वस्तये- मङ्गलाय । संजग्मानः- सङ्गच्छन् । दिवः- चिदाकाशात् ।
कविः- क्रान्तदर्शी सन् । सूर्यः- आत्मसूर्यज्योतियुक्तः सन् । दृशे- अनुभूतये । पवस्व- क्षर ॥३०॥